

V ПО ВЪПРОСА ЗА МИРОГЛЕДА НА ЧАРЛЗ ДАРВИН

Ролята на дарвинизма в умствената борба през изминалите сто години е твърде съществена. Вече говорихме за съотношението между учението за сътворяването и еволюцията (гл. V). По-долу ще бъде разгледан въпросът за миросгледа на самия Дарвин. Едни го смятат за вярващ, други за атеист. Кой е прав?

Материалите, с които разполагаме, не ни удовлетворяват като "психологически документ". Английската съдържаност и особености от личен характер попречили на Дарвин да остави след себе си свидетелства за своя вътрешен съкровен живот. Обаче в "Автобиографията", съчиненията, писмата и бележниците има достатъчен материал, за да се добие представа за някои фактори, които определят миросгледа на Дарвин.

Чарлз Роберт Дарвин (1809—1882) е роден в заможното английско семейство в Шрусбъри. Майка му починала, когато момчето било на 8 години и е невъзможно да съдим до каква степен тя е оказала влияние на неговото развитие.

Бащата на Дарвин бил лекар. Човек с необикновен и проницателен характер, той се ползвал сред своите пациенти с голям авторитет, "като че ли е някакъв духовник: давал съвети, успокоявал, уреждал семейни дела. Много хора, в това число и самият Дарвин твърдят, че той притежавал способността да отгатва мисли. Освен всичко това той бил атеист и масон*.

Дарвин буквално благоговееел пред баща си, но в

* Масонство — международен съюз, възникнал сред деистите през XVII в. Поставя за своя цел обединяване на хора независимо от тяхното съсловие, нация и убеждения. Възникнало е като противник на Църквата.

интелектуално отношение почти нищо не наследил от него. Баща му вероятно не се стремял, поне в началото, да насажда в сина си своите възгледи. Характерно е, че впоследствие Дарвин, размишлявайки за въздаянието след смъртта, особено се огорчавал при мисълта за участието на баща си и брат си (също невярващ).

Веднага след смъртта на майка си Чарлз бил даден в училището на Батлър, където прекарвал по-голямата част от времето си. Според собствените му думи, в детските си години Дарвин се отличавал с жива фантазия, наивна непосредственост и отзивчивост. Сред своите връстници той се чувствал добре. "Сред съучениците си - спомня си той - аз имах много приятели, които много обичах и мисля, че моята привързаност беше тогава много силна" (Ч. Д а р в и н. Воспоминания о развитии моего ума и характера (Автобиография). Пер. с англ. М., 1957, с. 61; далее: Автобиография). На свой ред Чарлз предразполагал към себе си хората и внушавал симпатия.

В онези години любимите му писатели били Уолтър Скот, Байрон, Милтън, Шекспир. Селските пейзажи, както и одите на Хораций го довеждали до неописуем възторг. Той имал лош слух, но умее да се наслаждава на музиката.

Твърде рано у Дарвин се появила любов към колекционирането и наблюдаването на природата. Интересно е, че в началото той смятал за възможно да събира само умрели насекоми, като не се решавал да лиши което и да било от живот. Той бил много чувствителен към страданията на животните.

На този период от неговия живот съответства чиста детска вяра. Дарвин си спомня, че когато закъснявал за училище, той винаги бягал и горещо се молел да стигне навреме (Автобиография, с. 45).

За съжаление, училището не могло да развие положителните заложби, които притежавал Дарвин. Преподаването било старомодно, "стереотипно и безсмисле-

но", както споделя впоследствие самият учен. Всяко занимание с естествени науки се порицавало, а скучното изучаване на мъртвите езици предизвиквало само отвращение към тях. Разбира се, и в религиозно отношение училището давало твърде малко, както това често се случва в учебните заведения от този тип.

От 1825 година Дарвин започнал да изучава медицина в Единбург, но скоро почувствал, че няма призвание към професията на баща си. Операциите го довеждали до ужас, както и модното тогава кръвопускане. Той все повече чувствал влечение към самотните разходки, спорта и лова.

Когато Дарвин започнал 16-та си година, той все още нямал определен миروглед, въпреки че на тази възраст много хора, като че ли отново откриват и осмислят онова, което са узнали от своите роднини и учители. Онези неща, които по-рано са се приемали на доверие като отвличена теория, стават реалност чрез живия л и ч е н опит. Този прелом обхваща огромен кръг от въпроси и е особено важен за вярата.

По всяка вероятност в юношеските години Дарвин не открил вярата в себе си.

Заради "безсъзнателния" и "доверчивия" подход към общоприетата религия Дарвин дълго време не се докосвал до анализа на въпросите за мирогледа. За първи път той се замислил над тях след двегодишното си пребиваване в Единбург. Баща му след като се убедил, че от него няма да стане лекар и опасявайки се юношата да не се превърне в безделник, предложил на сина си да избере кариерата на свещеник. Въпреки, че бил невярващ, той все пак смятал, че това ще даде на Чарлз стабилно положение в обществото. "Аз помолих - спомня си Дарвин - да ми се даде определено време за размисъл, тъй като на основанието на малкото сведения, с които разполагах, не можех без колебания да заявя, че вярвам на всички догми на англиканската църква. От друга страна, мисълта да стана селски свещеник ми харесваше. Затова

старателно прочетох книгата на Пирсън "За вероучението" и няколко други богословски книги, а тъй като в онова време нямах ни най-малко съмнение в пълната и буквалната истинност на всяка дума в Библията, то аз много скоро се убедих, че нашето вероучение трябва да се смята напълно приемливо. Мен обаче ме поразяваше колко е нелогично да се говори, че вярвам в онова, което аз не мога да разбера и което фактически не се поддава на разбиране. Аз бих могъл с пълна сигурност да кажа, че нямам никакво желание да оспорвам тази или онази догма, но никога не съм бил такъв глупак, за да чувствам или казвам: "credo quia incredibile..."* (Автобиография, с. 73).

Тези много характерни признания са ключ към въпроса за религиозността на Дарвин през студентските му години. От тях следва, че и през това време християнството е било за него абстрактна доктрина.

Наистина след няколко години по време на своето пътешествие с кораба "Бигъл", при вида на девствената тропическа гора той изпитал мистическото чувство към Бога (Ч. Д а р в и н. Путешествие натуралиста вокруг света на корабе "Бигль". Пер. с англ. М., с. 525). Това било само смътно чувство, което не получило развитие.

През 1828 година Дарвин постъпил в Кембриджския университет, за да стане след неговото завършване свещеник. В университета той продължавал своите биологически занятия и знанията му се увеличавали. За това спомагало влиянието на пастор Генсло - страстен ботаник. Генсло притежавал обширни сведения и бил неморим наблюдател. Той се отличавал с истинско благочестие и всички, които са го познавали били възхитени от неговата отзивчивост, доброта и честност. Пасторът така се сприятелил с младия Дарвин, че скоро започнали да го наричат: "Онзи, който се разхожда с Генсло". Друг човек, който е оказвал влияние върху Дарвин бил пас-

* Вярвам, защото е невероятно.

торът Седжвик - професор по геология. Двата свещеници в много отношения съдействали за задълбочаване на интереса към научните изследвания, но изглежда не забелязали пропуската в духовното развитие на юношата.

През януари 1831 година Дарвин издържал последните си изпити и имал право да получи енория. Но през август му предлагат да вземе участие в околосветско пътуване с кораба "Бигъл". Той дава съгласие и по този начин въпросът за пасторската му работа се решава от само себе си.

Експедицията, която продължила пет години станала за Дарвин голямо училище на знания и опит. Непроходимите дебри, диваците-човекоядци, необикновените животни и растения, смъртните опасности, срещите с хора от много страни - всичко това в изобилие запълнило годините на пътешествие. Именно тогава Дарвин "открил" за себе си еволюцията. Той и по-рано чувал за тази теория (по онова време достатъчно известна), но тя била за него не по-понятна от догмите на англиканското изповедание. Сега редица убедителни факти (изкопаемите в Америка, фауната на Галапагоските острови, наблюденията, потвърдили геологическата теория на Лайел) направили за него еволюцията очевидна.

Съпоставяйки религиозната догма, усвоена от книгите с научните данни, Дарвин загубил вяра в Откровението. В резултат той сметнал за възможно да определи своето кредо като теизъм или по-точно като деизъм*. Настъпил в този период в историята на неговия мироглед.

След завръщането на Чарлз в Англия баща му забелязал влошеното му здраве (тежка астения угнетявала Дарвин до края на неговия живот); затова той настоявал синът му да се откаже от каквато и да е постоянна служба.

Предоставеното му свободно време Дарвин изцяло

* Т.е. понятие за Бога, като за неизвестна Първопричина, която като създала света не му оказала никакво въздействие.

посветил на обобщаване на научните факти, събрани по време на експедицията и почерпани от литературата. Той се заел с проблемите на зоологията и скоро се доближил до загадката за променливостта на живите същества.

Той се замислял и над религиозните въпроси. Буквалното разбиране на Библията, което тогава е било почти единствено, в края на краищата го накарало напълно да се разколебае по отношение на Стария Завет. А що се отнася до евангелията, то достоверността им предизвиквала в него големи съмнения. "Но аз никак не бях склонен да се откажа от своята вяра – пише той през 1876 година – убеден съм в това, тъй като добре помня, как отново и отново се връщах към фантастическите мечти за откриването в Помпей; или на друго място на старинна преписка между някои известни римляни; или ръкописи, които по най-поразителен начин биха потвърдили всичко, което е казано в Евангелието. Но даже и при пълната свобода, която аз предоставих на своето въображение ми ставаше все по-трудно и по-трудно да измисля такова доказателство, което би било в състояние да ме убеди" (Автобиография, с. 99). Ученият търсил за вярата такива осезаеми аргументи, каквито легнали в основата на неговите биологически хипотези. На преклонна възраст Дарвин бил попитан от Е. Евелин защо се е отказал от религиозното учение. "Защото аз не намерих доказателства в негова полза" – отговорил той.

През 1839 година Дарвин се оженил, а след три години завинаги се преселил в имението Даун. По това време той вече имал, в общи линии, разработена собствена теория за еволюцията. Освен наблюденията, тя се основавала в голяма степен на трудовете на английския пастор и икономист Малтус, който смятал, че на земята се раждат повече хора, отколкото планетата е способна да изхрани.

Като имал предпазливо методическо мислене, Дарвин дълго време не се решавал да публикува своите изводи. Обаче, като получил от Алфред Уолъс статия, в която той излагал идеята за отбора, до която стигнал

независимо от своя колега, Дарвин разбрал, че моментът е настъпил.

На 24 ноември 1859 година в лондонските магазини се появила неговата книга "Произход на видовете".

Когато Дарвин формулирал и обосновал своята теория за отбора, посочвайки го като главен фактор на еволюцията, той предвидил, че тя ще бъде възприета като безбожна. Нейното острие било насочено против популярния тогава креационизъм. Съгласно този възглед се е смятало, че Творецът непосредствено е "монтирал" и хоботчето на мухата, и окото на водното конче. Често именно така са представяли телеологическото* доказателство на Божието битие.

За Дарвин, който изучавал това доказателство по книгата на У. П е й л и "A View of the Evidence of Christianity", след изследване на фактите станала неприемлива теорията за непосредственото творение. "Ние вече не можем – пише той – повече да твърдим, че например превъзходно създаденият замък на един молюск трябва да е създаден от някое разумно Същество, подобно на катинара, създаден от човек" (Автобиография, с. 100). Това, разбира се, не било причина Дарвин да отрича Твореца въобще. Макар и т е о р е т и ч е с к и, той признавал необходимостта от разумна Първопричина на света.

В това отношение Дарвин следвал своя учител, геолога Чарлз Лайел, който смятал напълно съединими еволюционната теория и модифицирания креационизъм. Скоро след излизането на "Произход на видовете" Лайел пише на Дарвин: "Аз мисля, че остарялата дума "сътворение" е необходима почти така, както и преди, но тя, разбира се, приема вече нов вид, ако се приемат възгледите на Ламарк, подобрени от Вас" (Ch. Lyell Life, Letters and Journals V.II. London, 1881, p. 364).

"Трудно – пише самият Дарвин – и даже е невъзмож-

* От гръцки "телос", цел.

но да си представим тази необятна и чудесна Вселена, включително и човека с неговата способност да наднича далеч в миналото и бъдещето, като резултат на сляп случай или необходимост. Като размишлявам по такъв начин, аз се чувствам задължен да се обърна към Първопричината, която притежава интелект, в някаква степен аналогичен на разума на човека" (Автобиография, с. 104).

Своя "Произход на видовете" Дарвин завършва с думите: "Има величие в този възглед за живота с неговите различни сили, изначално вложени от Твореца в една или незначително число форми; и в това как нашата планета продължава да описва в пространството своя път съгласно неизменните закони на притеглянето. От такова просто начало възникнали и продължават да възникват неизброими форми, изумително съвършени и прекрасни" (Ч. Д а р в и н. Происхождение видов. М., 1935, с. 591).

Какво е бил за Дарвин този Творец? Безсъдържателно понятие, хипотеза, която в никакъв случай не може да бъде наречена религия. За него Бог не е бил р е а л е н. В резултат на това ученият все по-често стигал до мисълта, че "тайната за началото на всички неща е неразрешима за нас" (Автобиография, с. 105). Той говорил така, както чувствал, а той чувствал, че тайната на Бога е затворена за него. Наистина, той се опитвал да прокара път към нея чрез умозрително мислене и "здрав смисъл", но това бил опит с негодни средства. "Аз завинаги заседнах в блатото, без надежда да се измъкна от него" – пише той на Грей.

През п о с л е д н и я период на живота си Дарвин се смятал вече за а г н о с т и к, т.е. човек, за когото вечните въпроси остават открити.

Главната причина за неговия преход на тези позиции се крие не толкова в умствените съмнения (които е имал и по-рано, когато той се наричал теист), колкото в общото душевно състояние. Самият учен с присъщата си добросъвестност го описал като някакво емоционално закоравяване.

"До тридесетгодишна възраст или даже до по-късно на мен ми доставяше голямо удоволствие всякакъв род поезия... Аз намирах голяма наслада в живописата и още повече – в музиката. Но ето вече много години, както аз не мога да се накарам да прочета нито един стих. Неотдавна пробвах да чета Шекспир, но той ми се видя невероятно, до отвращение скучен. Аз загубих също вкус към живописата и музиката... Тази странна, достойна за съжаление загуба на висшите естетически вкусове е още повече поразителна, защото книгите по история, биографиите, пътешествията и статиите по различни въпроси – продължават да ме интересуват по същия начин. Струва ми се, че умът ми е станал някаква машина, която смита големи количества факти в общи закони... Загубата на тези вкусове е равносилна на загубата на щастие" (Автобиография, с. 147).

Естествено е, че при подобно състояние на духа не е имало място за каквито и да било религиозни преживявания. "В своя "Дневник" – казва Дарвин, – аз писах, че е "невъзможно да се даде някаква точна представа за онези възвишени чувства и изумление, възхищение и благоговение, които изпълват и възвисяват душата", когато се намираш в самия център на грандиозна бразилска гора. Добре помня своето убеждение, че в човека има нещо повече освен диханието на тялото му. Но сега даже най-величествените пейзажи не биха могли да възбудят в мен подобни убеждения и чувства" (Пак там, с. 103). "Малко по малко се промъкваше в душата ми неверието и в края на краищата аз станах съвършено невярващ" (пак там, с. 99).

Въпреки това в писмото си към Фордайте той твърди: "В най-крайните моменти на колебания аз никога не съм бил атеист, (к.м.- А.М.) в смисъл да отричам съществуването на Бога".